

DZIEDZICTWO WODY.

Historia publiczna rzeki Warty w Poznaniu

Poznań nie powstałby bez Warty. Zdolność współpracy człowieka z wodą są podstawą funkcjonowania miasta. Jednak dzieje rzeki stanowią wyzwanie dla antropocentrycznej wizji historii. Odwołując się do łączących humanistykę i nauki ścisłe badań transdyscyplinarnych oraz dostrzegając współczesne wyzwania historii planetarnej, celem projektu jest określenie ram nowej historii publicznej rzeki Warty w Poznaniu.

„Rzekę zaś zwaną Wartą [...] ze wszystkimi pożytkami, to jest łowieniem ryb i budowaniem młynów nadajemy w wieczne posiadanie mieszkańcom tego miasta”
(Przywilej lokacyjny Poznania, 1253)

Zakołe Chwaliszewskie, fot. R.S. Ulatowski, 1930, ze zb. Miejskiego Konserwatora Zabytków w Poznaniu

ŹRÓDŁA AKWATYCZNE

Podstawowy zestaw danych dotyczących historii Warty składa się z tradycyjnych źródeł archiwalnych (źródła pisane, kartograficzne i wizualne, jak obrazy, pocztówki, fotografie), dzieł literackich, obiektów hydrotechnicznych oraz *artefacta aquatica*, czyli przedmiotów zdeponowanych w rzece i pozyskanych do badań z wody (*ex aqua*).

Źródła akwatywne (*fontes ex aqua*) są szczególnie interesującym przykładem, który pokazuje charakterystykę danej rzeki i jej historię. Do tej nowej kategorii źródeł historycznych zaliczyć można profile osadów rzecznych, elementy drewniane lub odpady organiczne wydobyte z wody. Dzięki procesowi sedymentacji rzeka kumuluje osady (aluwia), których analiza pozwala na odczytanie przemian stosunków wodnych na przestrzeni tysięcy lat. Z kolei alkaliczny odczyn wielu środowisk wodnych (zwłaszcza mokradła i torfowiska) konserwuje niektóre elementy organiczne, które w innych warunkach nie przetrwałyby próby czasu.

Warta w Poznaniu posiada unikatowy w skali Europy zbiór codziennych obserwacji stanu wody w odniesieniu do wodowskazu. Informacje zapisywane są regularnie od stycznia 1822 roku. To jeden z najdłuższych i najpełniejszych zestawień, który wykorzystywany jest w hydrologii i inżynierii wodnej. Jako źródło akwatywne może być także punktem wyjścia do projektów historii publicznej [zob. Pomniki przyszłości].

ZAŁOŻENIA BADAWCZE

Punktem wyjścia projektu jest założenie teoretyczno-badawcze, iż dzieje rzeki można interpretować za pomocą kategorii dziedzictwa, która akcentuje zarówno historyczny wymiar analizowanych wydarzeń, jak i możliwość ich współczesnego wykorzystania. Dziedzictwo ma charakter procesualny, dialogiczny i wielogatunkowy, w którym „przeszłość i przyszłość rodzą się z dialogu i spotkania wielu ucieleśnionych podmiotów współdziałających w teraźniejszości i z teraźniejszością” [Harrison 2023]. Pojęcie to wyraża sens stosowania historii w przestrzeni publicznej.

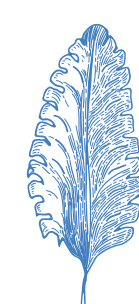
Realizowane badania opierają się także na inspiracjach z innych koncepcji teoretycznych. Projekt historii potencjalnej daje narzędzia do analizy dziejów, która odkrywa działania niekonfliktogenne, możliwe na jakimś etapie, lecz ostatecznie niezrealizowane [Azoulay 2019]. Koncepcja historii ratowniczej zwraca uwagę na diagnostyczne i prewencyjne cechy tworzonej narracji [Domańska 2014]. Ponadto, badania usytuowane są w ramach subdyscypliny historii, jaką jest *public history*. Jej główny postulat skierowany jest na kształtowanie narracji z myślą o publiczności, odbiorcach prac historyków.

DZIEDZICTWO WODY

Publiczna historia rzeki Warty wymaga zaangażowania oraz odwołania się do doświadczeń, wiedzy oraz potrzeb lokalnej społeczności oraz konkretnych aktorów procesu dziejowego, który obejmuje nie tylko osoby ludzkie. Wykorzystanie źródeł akwatywnych oraz takich dzieł sztuki współczesnej, które można uznać za źródła wywołane, daje podstawę kształtowania nowych narracji rzeki, której adresatem jest człowiek, choć nie jedynym podmiotem sprawczym.

Historia nie jest tu ograniczona do dyskursu tekstualnego, ale ma kształt eksponatów muzealnych oraz formę wystawy czy szlaku turystycznego. Zwartą ramę dla takiego przeniesienia akcentów oferuje kategoria dziedzictwa. Jednocześnie procesualne ujęcie dziedzictwa wymaga zaangażowania historyka w mediowanie wiedzy w przestrzeni publicznej.

Dziedzictwo wody tworzą nie tylko historycy. Wielogatunkowe dzieje rzeki Warty w Poznaniu odczytane w perspektywie interpretacji dziedzictwa [Tilden 2019], uświadamiają z jednej strony antropocentryczne przekształcenia krajobrazu, z drugiej kulturę rzeki, która oferuje może pozytywne scenariusze i wartości na przyszłość.

Praca artystyczna i źródło akwatywne: Anna Kędziora, No. 1 z Muzeum Historii (nie) Naturalnej, betonowy obiekt odnaleziony nad brzegiem Warty, 2024

Dziedzictwo naturokultury

Prawie czterometrowy profil osadów rzecznych odśladania wydarzenia od czasu ostatniego zlodowacenia do współczesności. W początkowym okresie (przekroje po prawej stronie) zauważyć można naturalny stan stosunków wodnych: regularny rytm ciemnych i jasnych części, które odpowiadają okresowym wylewom rzeki i przynoszeniu warstw piasku. Im wyższe partie tym relacja ta staje się bardziej zaburzona a cały przekrój mniej nasycony wodą. To ślad antropopresji.

Profil osadów równiny zalewowej rzeki Cybiny u ujścia do Warty w Poznaniu, wydobyty w ramach badań terenowych przy współpracy z Pracownią Ekologii Zmian Klimatu WNGiG UAM, 2024

Znak powodziowy z rozebranej kamienicy przy ulicy Piaskowej w Poznaniu, ze zb. Miejskiego Konserwatora Zabytków w Poznaniu

Pomniki przyszłości

W przeciwieństwie do częstych oznaczeń wysokiego stanu wody (znaki powodziowe) do tej pory w przestrzeniach polskich miast nie pojawiają się informacje przeciwne – o katastrofalnie niskim stanie. Od XV wieku sygnałem ostrzegawczym stosowanym głównie na rzekach niemieckich są tzw. kamienie głodowe. Umieszczane są w nurcie rzek wraz z oznaczeniami najniższych stanów wody. Kamienie są pomnikowym zapisem historii rzeki. Czy także zapowiadają jej przyszłość?

Kamień głodowy na łbie w okolicy Miśni, fot. 2018, CC BY-SA 3.0, źródło Wikimedia

Trudne dziedzictwo

Idąc za myślą Anny Januchty-Szostak pierwsze relacje człowieka z rzeką można nazwać okresem respektu [Januchta-Szostak 2019]. Cechował go szacunek podszty obawą. Choć już wówczas regulowano rzeki, dopiero rozwój technologii doprowadził do wykształcenia się kolejnego etapu – okresu podboju. Betonowy obiekt jest świadectwem dwudziestowiecznego hydrokolonializmu, zarządzania rzeką poprzez badanie i regulację przepływu. To dziedzictwo, które zostawiamy przyszłym pokoleniom.

Rekordowo niskie stany rzeki Warty w Poznaniu

28 czerwca 1822	200 cm
12 listopada 1863	184 cm
4 września 1900	181 cm
17,18,22,27,28 sierpnia 1904	170 cm
7,13-18 września 1911	160 cm
29,30 listopada 1921	130 cm
11,12 stycznia 1954	128 cm
11 grudnia 1959	111 cm
8 stycznia 1985	93 cm

Opracowanie własne na podstawie danych archiwalnych IMGW-PIB Poznań, 2024

Informacje o autorze

Michał Kępski – historyk, kurator i producent wystaw. Na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu przygotowuje rozprawę doktorską pod tytułem „Dziedzictwo wody. Studium przypadku rzeki Warty w Poznaniu w XIX–XX wieku”, pod opieką naukową prof. dr hab. Ewy Domańskiej oraz dra Mikołaja Smykowskiego. Kontakt: michal.kepski@amu.edu.pl

Plakat powstał w ramach realizacji projektu badawczego nr 2020/39/0/HS3/01165, finansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki.

Projekt graficzny: Lucyna Kaczmarkiewicz

Literatura

Azoulay Ariella, *Potential history. Unlearning imperialism*, Verso, Londyn 2019
Domańska Ewa, *Historia ratownicza*, „Teksty Drugie”, nr 5, 2014, s. 12–26
Harrison Rodney, *Przekroczyć podział na dziedzictwo „naturalne” i „kulturalne”: ku ontologicznej polityce dziedzictwa w epoce antropocenu*, przekł. E. Klekot, w: Krytyczne studia nad dziedzictwem. *Pojęcia, metody, teorie i perspektywy*, red. M. Stobiecka, Warszawa 2023, s. 149–173
Januchta-Szostak Anna, *Miasta przyjazne rzekom*, Poznań 2019
Kaniecki Alfred, *Poznań. Dzieje miasta wodą pisane*, Poznań 2005
Tilden Freeman, *Interpretacja dziedzictwa*, Poznań 2019
Wojdon Joanna red., *Historia w przestrzeni publicznej*, Warszawa 2018